

Diskusní problémy komparativní analýzy stratifikační struktury společnosti s různým sociálním systémem

A. GALKIN

Moskva

Společnost se diferencuje v různých rovinách: v rovině sociální, sociálně psychologické a politické. Výzkum této diferenciaci a vydělení stratifikační struktury v každé z těchto rovin jsou problémy zajímavé každý sám o sobě. Následující úvahy se týkají principů vydělení a výzkumu struktury v sociální rovině.

Sociální rovinou stratifikace se rozumí diferenciaci společenského celku podle podmínek materiálního života: podle typů ekonomických vztahů, podle charakteru práce atd. Aby byla stratifikace vědecká, musí odrážet reálné rozdíly existující ve společnosti. Každý jiný přístup, pokud není ovlivněn nedostatkem informace, je třeba posuzovat jako učební a cvičný.

Společenský život je složitý a mnoho-
vrstevný a uvedená vymezení vytvářejí příliš velký prostor pro různé varianty stratifikace. Je tedy nutné provést další vymezení. Takovým vymezením může být cíl výzkumu.

Studium sociální struktury je obvykle určováno hlavním úkolem, který si badatel stanoví. Okruh hlavních úkolů je rozdílný – mohou mít jak celospolečenský, tak dílčí charakter. Nejčastějším cílem výzkumu sociální stratifikace je určení stupně a charakteru jejího působení na sociálně psychologickou a politickou diferenciaci společnosti a získání výchozích údajů pro chápání a předvídání politických procesů.

Jestliže budeme sledovat uvedený cíl, můžeme za základ sociální stratifikace považovat přesně vymezený počet kritérií: vlastnické vztahy (přesněji vztah k výrobním prostředkům), místo ve společenské dělbě práce (úloha ve společenské organizaci), způsob nabytí a rozsah podílu na společenském bohatství, jímž disponuje ta či ona sociální skupina.

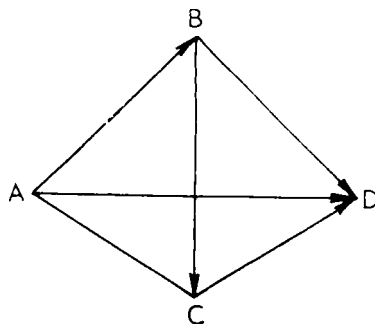
Jsou známy různé modely stratifikačních struktur, které se dělí podle jednoho z uvedených znaků (např. čtyřstupňové a pětistupňové dělení společnosti podle úrovně důchodů). Každý z nich má právo na exis-

tenci za předpokladu, že neaspiruje na překročení svých reálných omezení: je sociálně stratifikačním průřezem omezeného významu. Vědecká nevěrohodnost začíná tam, kde se tento předpoklad narušuje.

Marxistický přístup ke zkoumání stratifikační struktury společnosti vylučuje jednostrannost a subjektivní libovůli při řešení problému. Předpokládá vydělení dvou základních rovin stratifikace – velké, primární, a dílčí, sekundární. V jednotlivých případech je možné vydělení ještě třetí, korekční roviny. Marxismus vychází rovněž z objektivní hierarchie stratifikačních kritérií, která se mění podle typu sociálního systému. V tom je jeho velká přednost. U této otázky se zastavíme podrobněji.

Primární rovinu sociální stratifikace vymežíme oddělením velkých skupin společenského celku – tříd. Základ takového dělení tvoří soubor kritérií spjatý systémem příčinných a následných vztahů, přičemž jeden z nich hraje úlohu základního vztahu.

Hierarchii těchto kritérií pro současnou kapitalistickou společnost je možno zobrazit přibližně takto:

- kde A jsou vlastnické vztahy,
B je místo ve společenské dělbě práce (nebo úloha ve společenské organizaci),
C je způsob získávání podílu na společenském bohatství,
D je rozsah získávaného podílu na společenském bohatství.

Zpětné vazby nemají v daném případě podstatný význam, a proto se nezjišťují.

Stratifikace se prakticky uskutečňuje tímto způsobem. Kritérium A dovoluje rozdělit výdělečně činné obyvatelstvo na dvě hlavní skupiny – na skupinu „samostatných“ a skupinu „námezdně pracujících“. Takové dělení je objektivní a může ho být použito, avšak velmi přibližně. Diferenciace se projevuje nedostatečně, o čemž svědčí údaje uvedené v tabulce 1.

Tabulka 1: Podíl námezdně pracujících osob mezi výdělečně činným obyvatelstvem ve vyspělých kapitalistických zemích (v %)

	A	B	C
USA (1967)	93,7	40,3	90,9
Anglie (1964)	94,7	61,1	91,9
NSR (1967)	88,6	12,0	80,6
Francie	85,3	28,4	75,8

A – v nezemědělských odvětvích

B – v zemědělství

C – celkem

Je zřejmé, že omezíme-li se pouze na jediné kritérium, o němž jsme mluvili, pak dostaneme obrázek téměř nediferencované společnosti, kde do jedné sociální skupiny patří jak nekvalifikovaný dělník, tak vedoucí velkého koncernu, drobný úředník i předseda vlády. Na druhé straně do kategorie „samostatných“ bychom musili zahrnout jak majitele ohromného jmění, tak i drobné obchodníky, řemeslníky, farmáře atd.

Abychom získali přesnější obraz, použijeme kritéria B. V moderní kapitalistické společnosti, kde se řízení kapitálu stále více prolíná s řízením společnosti, nabývá role ve společenské organizaci práce formy místa v hierarchii moci. Podle místa v hierarchii moci je právě možno diferencovat „námezdně pracující“. Na základě tohoto kritéria patří k dělnické třídě a skupinám jí blízkým ty skupiny, které nevykonávají administrativní a řídicí funkce.

Zbývající část „námezdně pracujících“ se dělí analogicky na skupinu, která patří k středním vrstvám, a skupinu, která je integrální částí vládnoucí třídy. Takové kritérium umožňuje třídně diferencovat i formálně právní, quasisociální kategorie, jako jsou zaměstnanci, úředníci atd., je-

jichž jednotlivé skupiny patří k různým třídám.

Při diferenciaci „samostatných“ se používá doplňkových kategorií C a D. Podle typu a úrovně důchodu se vymezuje městská a venkovská maloburžoazie. Úroveň příjmu slouží jako indikátor při stanovení hranic vládnoucí třídy.

Sekundární rovinu tvoří jemnější síť, opírající se o síť třídní. Zahrnuje přechodné sociální vrstvy uvnitř třídy, mezivrstvy, mezní vrstvy, vrstvy vertikální stabilní a vertikální nestabilní. Vrstvami uvnitř třídy rozumíme sociální skupiny, které jsou součástí určité třídy a odpovídají všem jejím charakteristikám. Mezivrstvy jsou sociální skupiny, které zaujímají samostatné místo v sociální (stratifikační) struktuře společnosti, které však nemají typické znaky třídy. Mezními vrstvami rozumíme ty sociální vrstvy, které mají typické znaky několika tříd. Takové skupiny jsou zpravidla přechodným stádiem mezi dvěma třídami.

Vertikálními sociálními vrstvami rozumíme sociální skupiny, které spojují části různých tříd a vytvářejí zvláštní vertikální řez stratifikační strukturou. Jestliže takové skupiny jsou spjaté stálým faktorem, pak je možno mluvit o vertikální stabilní vrstvě; jestliže tento faktor je podmíněn konjunkturou, pak máme co dělat s vertikální nestabilní vrstvou. Za příklad vrstvy uvnitř třídy může sloužit průmyslový proletariát (jako část dělnické třídy) nebo střední buržoazie (jako část vládnoucí třídy). Příkladem mezivrstvy jsou tzv. svobodná povolání nebo dělníci-majitelé půdy. Vertikální stabilní vrstvou je inteligence, jejíž základní vazbou je specifický charakter práce, která však je zároveň silně diferencovaná podle třídního hlediska. Vertikální nestabilní vrstvu tvoří zpravidla emigranti a reemigranti. V prvních poválečných letech tvořili takovou vrstvu přesídlenci v NSR.

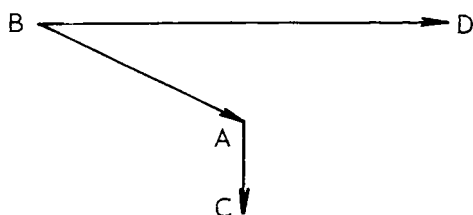
K vyčlenění sociálních vrstev, které tvoří sekundární rovinu, stačí obvykle jedno (nikoli nutně základní) stratifikační kritérium.

Korekční rovinu tvoří demografická a národnostní struktura společnosti. Respektování uvedených kritérií je podle našeho názoru základní podmínkou srovnávacího výzkumu stratifikační struktury společnosti s různým systémem.

Srovnávací výzkum předpokládá aplikaci analogických principů diferenciaci na různé systémy; v opačném případě je srovnání naprosto nemožné: model jedné společnosti prostě nepokryje model druhé společnosti. Zároveň však při velkém rozdílu sociálních (stratifikačních) struktur samých není použití analogických principů diferenciaci správné.

Přístupujeme-li k srovnávacímu výzkumu sociálních (stratifikačních) struktur, setkáváme se s tím, že se systémy od sebe zásadně liší: a) souborem tříd, b) hierarchií tříd a vrstev, c) systémem vzájemných vztahů mezi nimi.

Významné rozdíly existují ve struktuře uvnitř tříd. Jinak vypadá i hierarchie kritérií pro vyčlenění primární roviny sociální stratifikace ve vyspělé socialistické společnosti.

V takové společnosti (v daném případě v SSSR) existují ještě třídy, které se liší svým vztahem k vlastnictví: dělnická třída a družstevní (kolchozní) rolnictvo. Obě tyto třídy se liší rovněž způsobem, jak získávají podíl na společenském bohatství. Proto je možné často teoreticky použít kritérií A a C k diferenciaci společnosti.

Kritéria A a C zároveň odrážejí mizící, stírající se, často převážně právní rozdíly. Je to zřejmě třeba z toho, že ani kritérium A, ani kritérium C podstatně nepůsobí na kritérium D, které si podržuje důležitou úlohu v objektivní sociální stratifikaci společnosti. A právě tak základním kritériem sociální stratifikace ve vyspělé socialistické společnosti se stává kritérium B — místo ve společenské dělbě práce (úloha ve společenské organizaci) —, přesněji řečeno, konkrétní formy realizace tohoto kritéria: hierarchie řízení, profesionální struktura (typy práce) a odvětvová struktura (průmyslová nebo zemědělská).

Shodné rysy v primární rovině sociálních (stratifikačních) struktur různých sociálních systémů, na něž se odvolávají někteří západní badatelé, jsou způsobeny buď náhodnou shodou, nebo pozůstatky dřívější struktury v socialistické společnosti. V některých socialistických zemích rolnictvo není ještě úplně združstevněno, existuje soukromý sektor ve výrobní a distribuční sféře atd. Sledujeme-li sociální systémy v jejich dynamice, můžeme konstatovat, že v té míře, jak se vyvíjí socialistická společnost, ubývá stále více prvků společných oběma typům sociální (stratifikační) struktury. Jinými slovy, probíhá proces, který je pravým opakem toho, o němž mluví stoupenci teorie konvergence.

To potvrzuje tezi, že v primární rovině sociální (stratifikační) struktury nemá při komparativním výzkumu jít o odhalení shod, nýbrž o ukázání rozdílů. Z tohoto hlediska je zřejmé, že je vědecky neudržitelná metodologie používaná většinou tzv. sovétologů, kteří při výzkumu socialistické společnosti (zvláště sovětské) používají zpravidla aparatury vypracované pro společnost zcela jiného typu.

Jinak je tomu s komparativním výzkumem sekundární a korekční roviny sociální (stratifikační) struktury. Obecná síť sekundárních rovin je v obou typech systémů samozřejmě odlišná. Avšak jednotlivé sociální skupiny se dají snadno a úplně srovnávat. Týká se to především sociálních skupin vymezených kritérii, která jsou odrazem úrovně ekonomického a sociálního vývoje a změn v náplni a charakteru práce. Srovnávací výzkum je plně možný i v oblasti vzájemného vztahu městské a venkovské výdělečně činné populace, ve struktuře zaměstnanosti, v odvětvové struktuře, ve struktuře předběžného vzdělání a v profesionální struktuře dělnické třídy. Je možné paralelně sledovat přesuny ve vnitřní struktuře inteligence a změny v jejím postavení ve společnosti, vliv automatizace řídicí práce na strukturu společnosti atd.

Hodnota takového výzkumu spočívá především v tom, že umožňuje přesněji odhalit obecné a trvalé tendence, z nichž by mohly vycházet objektivní prognózy sociálního vývoje.

Přeložila Eliška Skřenková